JAZYK – REČ – SOCIÁLNA INKLÚZIA¹

OLGA ORGOŇOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

ORGOŇOVÁ, Oľga: Language – speech – social inclusion. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2020, Vol. 71, No 2, pp. 269 – 280.

Abstract: The study presents an overview of reflections on the synergic application of methodological paradigms in predominantly paradigmatic structuralism after the communicative and pragmatic turn in linguistics. The reflections on methodological continuity are applied to the research of the active aspect of language rooted in the real social world. These theoretical pillars of linguistic research are seen in relation to the methodological situation in the humanities, as well as in the social sciences and are enriched with stimuli from the functioning of the so-called civil science. The foundations of researching and stimulating social inclusion are laid on the background of the mentioned theoretical frameworks, with the support of a selected professional semi-variety of the national language. The so-called easy language rooted in the professional vocabulary for the laymen, created by linguists and supported by civil science in the conditions of liberalization of the digital era society, becomes the medium for optimizing social relations between experts and non-experts.

Key words: language use, holism, citizen science, social inclusion

Prenos lingvistického modelu na terén etnologie a sociologie probíhá tak snadno proto, že se lingvistice přiznalo to hlavní, totiž ona intelektualistická filozofie, která jazyku odnímá ráz nástroje jednání a moci a naopak z něj činí předmět rozumového nahlédnutí (Bourdieu, 2014)

1. ÚVOD

V nadväznosti na motív z výroku francúzskeho sociológa a antropológa Pierra Bourdieua vyzdvihujúceho neinstrumentálnosť jazyka (ktorý by bol v prípade „odosobenosti“ od jeho používateľov v reálnom živote zredukovaný na autoritami vymodelovaný nástroj moci v rukách dominujúcej spoločenskej sily) sa v štúdiu zamýšľam nad potenciálom diskurzne ukotvenej variantnej (= opak invariantnej) reči príslušníkov špecifických (profesionálnych) societ. Tí v rámci uspokojovania svojich komunikačných potrieb selektívne a preferenčne konštruujú svoje sociolekty,

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*.

resp. aj individuálne idiolekty. Ich materializácia v reči je paralelne súčasťou konštruovania vnútrokultúrnych sociálnych vzťahov.

V podmienkach „nespútanej demokratizácie“ (Dolník)², keď sa konštatuje viacstranné angažovanie príslušníkov rôznych societ aktívne zasahujúcich v pozícii „občianskych aktérov“ (nielen profesionálov, ale aj laikov) do rôznych (mediálnych, odborných, celospoločenských...) kontextov, sa formujú nové sociálne vzťahy medzi neštandardnými novými partnermi v komunikácii. Vznikajú napríklad rôzne zoskupenia laickej povahy, ako sú „ľudové“ poradne o používaní jazyka, o zdravotníckych otázkach, o ekologických otázkach a podobne. Tak sa konštatuje prekonávanie dominancie expertných elít nad nezasvätenými masami, vzniká priestor na rozsiahlejšie vyrovňovanie medzi donedávna „nerovnými“ spoločenskými skupinami.

Optimalizácia onoho rizika „nerovnosti“ vychádza zo všeobecného náčrtu sociálnej variability konštelácií jazykových zoskupení v istom geografickom či sociálnom vymedzení (porov. nižšie termín „komunikačná formácia“ J. Dolníka). Koncept „inkluzívnosti“ ako včleňovania širšieho spektra societ do harmonizujúceho rovnoprávného celku je primárne vecou širšieho komplexu úvah o rizikách neporozumenia a nerovnosti najmä v povojnových krajinách 20. storočia a ešte naliehavejšie sa vyjavuje v spätosti s dynamickým technicko-informatickým pokrokom súčasnej digitálnej éry tretieho milénia, teda v kontexte doby tzv. štvrtej priemyselnej revolúcie (o tom viac napríklad Orgoňová – Kazharnovich, 2020, s. 177 – 196). Sociálne vzťahy zo štruktúrneho hľadiska sú tradične diferencované do antinómií „dominujúca majorita – znevýhodnená minorita“ napríklad z hľadiska sociálneho rodu (majoritná societa vs. LGBTI), zdravotného stavu (zdraví vs. zdravotne znevýhodnení), etnicity (pôvodná domáca populácia vs. cudzinci) a pod., ale tiež do antinómií „vedúca elita – vedená masa“ či „expert – laik“. Pertraktovanie nastolenej problematiky na tomto mieste tak hľadá optimalizáciu sociálnych pomerov v záujme smerovania k sociálnej rovnosti s podporou vzájomne akceptabilného, zrozumiteľného (nie nutne spisovného) jazyka.³

² Pokiaľ ide o spoločenský kontext takéhoto nazerania na komunikáciu, tento proces a jeho produkty vníma autor ako súčasť diania liberalizovanej spoločnosti, v ktorej sa – aj vďaka technologickým vymoženostiam – posilňuje priestor na interakcie laickej verejnosti s elitami (napríklad formou neobmedzených reťazcov komentárov cez sociálne siete, internetové stránky periodík, youtubové kanály). To vedie k symetrizácii aktérov, pričom príslušníci debát z radov laikov sa emancipujú, stávajú sa z nich angažovaní partneri profesionálov, ktorí si uplatňujú právo na vyjadrenie svojho názoru na rôzne verejné otázky (Dolník, 2017, s. 193 – 203).

³ Vychádza sa tu z nazerania na fungovanie rôznych útvarov národného jazyka v komunikácii. Dôležitou metou pritom je „aktuálna potreba širšieho chápania kultivovaného jazykového prejavu, a to v súlade s uznávaním diferencovaného fungovania spisovného jazyka, resp. aj širšie rozličných existenčných foriem národného jazyka v rozličných komunikačných sférach“ (Buzássyová, 1986, s. 177). J. Dolník túto aj ďalšie myšlienky o kultúre používaného jazyka v komunikácii domýšľa nielen vo vzťahu k tvorcom, ale aj z pozície recipientov ako komunikačne rozhladených aktérov demokratickej spoločnosti (Dolník, 2020, s. 10).

Vychádza sa primárne z ideí reprezentantov nielen lingvistiky, signalizujúcich pri úvahách o povahe sociálnych vzťahov aj metodologické vyrovnávanie sa s výzvami komunikačno-pragmatického obratu v týchto vedách (Horecký, Kořenský, Helbig, Bourdieu, Halliday, Dolník a iní). Sledujem pritom kontinuitu s ich úvahami s následným orientovaním ich aplikácií na vlastné výskumné úsilia.

2. JAZYK AKO ČINNOSŤ

Koncept jazyka ako činnosti je jedným z významných ideových stimulov pôsujúcich predstavu o jazyku ako statickom „nástroji“ k novým predstavám o ňom ako dynamickej, variabilnej entite, dávajúcej zrod nespočetným variabilným parolovým konštruktom v komunikácii rôznych konštelácií ľudí. Jedno z východísk uvažovania o procesuálnej povahe jazyka núka štúdia Jána Horeckého *Systém verbálneho správania*, ktorá našla miesto vo výbere z jeho lingvistického diela pod názvom *Človek a jeho jazyk 2* (2001). J. Horecký v štúdiu zakladá svoje myšlienky na troch konštatovaniach: 1. Jazyk (ako abstrakcia – *langue*) je predpokladom rečového správania, a to ako dynamický systém znakových vzťahov medzi výrazovými prostriedkami, ako aj vzťahov medzi týmito prostriedkami a realitou; 2. Realitu výrazovo stváraňuje človek, ktorý ju poznáva nielen priamo, ale aj „z druhej ruky“, teda tak, že ho niekto o niečom poučí a presvedčí o svojom videní reality; 3. Jazyk, jeho materializáciu (reč) aj uchopovanie reality jazykom modeluje umelá inteligencia. Pri tomto treťom zreteli konštatuje, že bez jestvovania vhodných nástrojov na mapovanie istých mentálnych operácií pri práci s textami (ich generovania i porozumenia) by uchopovanie jazyka umelou inteligenciou bolo nemožné (Horecký, 2001, s. 25 – 34).

Syntetizáciou týchto troch postrehov (o dynamickejšom systéme, o persuzívnom a gnozeologickom vzťahu ľudí, o skúsenostiach s umelou inteligenciou) dospieva ku konštatovaniu, že „jazyk ako zložitý systém je časťou širšieho systému verbálneho správania človeka“ (Horecký, op. cit., s. 26). Toto konštatovanie následne ešte dopĺňa, a to najmä v následnosti na úvahu z 2. postrehu o tom, že človek – jednotlivец nespoznáva všetky aspekty reality len vlastnou poznávacou činnosťou, ale preberá koncepty od iných členov komunikačného spoločenstva. Tak sa koncepty socializujú, stávajú sa majetkom celého komunikačného, resp. jazykového spoločenstva. Preto pri verbálnom správaní zaujíma dôležité miesto interakčný systém aktérov komunikačných aktov. V takomto nazeraní nie sú dominantní pôvodní aktéri, ale nová intersubjektívna entita zrodená z rečovej komunikácie ako procesu autokreácie.

Na takúto paradigmu nazerania na rečovú komunikáciu upozorňuje aj ďalší lingvista Jan Kořenský v práci *Človek – řeč – poznání*, keď si kladie otázku, či je človek subjekt reči, alebo „len“ výsledok rečovej komunikácie. Vysvetľuje pritom, že: „Řečí jedinec vytváří, ‚generuje‘ nejen sebe sama a druhého jedince, řečí vy-

tváří svou lidskou i mezilidskou skutečnost. Současně s tím však skutečnost obsahuje a vytváří člověka v jeho subjektivitě a intersubjektivitě. Řeč není pro člověka jenom instrumentem, ale i prostředím...” (Kořenský, 2004, s. 74). To znamená okrem iného, že lineárnu opozíciu subjektívnosť – objektívnosť ako jednu z dominant saussurovskej jazykovedy (štruktúrujúcej abstraktný jazyk – *langue*) strieda pri koncentrácii na proces reči – *parole* (obojsstranná transakčná) intersubjektívnosť, stimulujúca konštruovanie sociálnych vzťahov rodiačich sa v prostredí aktuálnej reči. J. Kořenský napokon odporúča prekonať tradičné duality „*langue* – *parole*“, ale aj „kompetenciu – performanciu“ a namiesto aplikovania akýchkoľvek jednostranných paradigiem odporúča pokročiť k syntéze štrukturalistických a pragmatických stratégií.⁴

Rovnaký holistický prístup nielen odporúča, ale aj ďalej interpretuje sociológ a antropológ Pierre Bourdieu, ako na to upozorňuje vo svojej filozofickej eseji *La distinction sociale* (Sociálna dištinkcia) Simon Susen (2016). P. Bourdieu napríklad na antinómii *objektivismus* vs. *subjektivismus* ilustruje, ako jednostranné modely redukujú sociálnu realitu. Na jednej strane v prípade štrukturalistických objektivistických prístupov modelovaná ilúzia spoločnosti zužuje svoj záber na dominujúcu silu, ktorá tvorí zákony a nimi riadi ostatných. (V prípade jazyka sa uvedená ilúzia spája s predstavou o kodifikačných elitách, preskripčne modelujúcich abstraktný jazykový kód.) Na druhej strane subjektivistická ilúzia zužuje zasa svoj záber na priestor interakcií, v ktorých sa rodí nekonečný sled komunikačných situácií, v ktorých sa kreuje aj verbálny konštrukt.

Bourdieuova holistická vízia je kombináciou štruktúr a akcií, nutností a volieb, potrebnosti a voľnosti, ktoré ústia do celku normatívnych, ale súčasne aj (subjektivistických) empirických a evaluatívnych dispozícií (Susen, 2016, s. 45 – 46). S. Susen rozoberá na pozadí dôvernej znalosti celoživotného diela P. Bourdieua desať takto syntetizovaných štruktúrno-pragmatických antinómií (štrukturalizmus vs. akcionizmus, determinizmus vs. voluntarizmus, objektivismus vs. subjektivismus, empirizmus vs. teorizmus, esencializmus vs. konštruktivizmus, heteronomizmus vs. autonomizmus, pozitivizmus vs. interpretativizmus, univerzalizmus vs. partikularizmus, ekonomizmus vs. kulturalizmus a elitizmus vs. masovosť), v ktorých núka jasné návody, ako kombinovať holistické skúmania s partikularistickými, a to v širšom

⁴ Ide o konštruktívny prístup k metodologickým kolísaniam medzi systémovolingvistickými a pragmalingvistickými orientáciami, dobre reflektujúcimi fakt potreby integrovaného a vyváženého skúmania jazykových javov na úrovni systému i rečových javov v komunikácii. Na to poukazoval už G. Helbig v knihe o vývoji jazykovedy po r. 1970 (nemecký originál v r. 1986, český preklad *Vývoj jazykovědy po roce 1970* v r. 1991). G. Helbig v nej varuje pred chápaním komunikačno-pragmatického obratu ako prostého odklonu od systémovej lingvistiky. Tým by došlo totiž len k prevráteniu záujmu na iný redukovaný pohľad na predmet jazykovedy. Pritom dodáva, že v lingvistike po komunikačno-pragmatickom obrate má ísť o progres od jednostrannosti nazerania na jazykové javy k úsiliu o skúmanie spolupôsobenia jazyka ako systémového javu a reči ako komunikačného javu (Helbig, 1991, s. 280 – 281).

spoločenskovednom a kulturologickom rozsahu (zodpovedajúcim multidisciplinárne Bourdieuvých prác), než len v duchu potrieb lingvistiky (Susen, 2016). Jednotiacou líniou interpretácie uvedených antinómií je prehodnotenie ich vzťahu zo vzájomne sa vylučujúcich entít a integrácia oných pomyselných protipólov do kooperujúcich synergických veličín.

Osobitne ideu o potrebe nového nazerania na rolu konštantných parametrov fungovania jazyka s rozšírením záberu výskumníka na „sociologicky významné variácie“ pri konštrukcii artefaktu spoločného jazyka rozvíja na inom mieste P. Bourdieu v práci *Ce que parler veut dire* z roku 1982 (český preklad *Co se chce říct mluvením*, 2014). Ten v úvahách o produkcii a reprodukcii legitímneho jazyka dospeje k upozorneniu, že schopnosť človeka hovoriť (jazyková kompetencia) nie je univerzálna a rovnocenná všetkým sociálnym vrstvám. Poukazuje pritom na fakt, že daná schopnosť sa musí reálne materializovať v množstve variantných stvárnení, zodpovedajúcich množstvu spoločenských kontextov. Preto podľa neho: „(v)zácnosťou nie je schopnosť hovoriť – tá je črtou nášho biologického dedičstva a je rozšírená všeobecne, takže je principiálne nedištinkatívna –, ale kompetencia nevyhnutná na hovorenie legitímnym jazykom: tá závisí od spoločenskej príslušnosti“ (Bourdieu, 2014, s. 30). To znamená, že jazykové rozdiely, napríklad rozdiely medzi rozličnými sociolektmi, sú zároveň znakom spoločenskej dištinkcie. A naopak, spoločenská dištinkcia predpokladá jazykovú variabilitu.

3. JAZYK V SOCIÁLNEJ KULTÚRE

Sociálnu dištinkciu ako podklad jazykovej variability interpretuje z pozície hraničnej disciplíny medzi sociológiou a lingvistikou Michael A. K. Halliday. Ten, nadväzujúc na idey sociolingvistu Williama Labova o „mestských“ dialektoch, rozvíja svoje úvahy o jazykovej variabilite príslušníkov rôznych skupín v sociálnej štruktúre v závislosti od veku, príslušnosti ku generácii, pohlavia, pôvodu a iných kritérií vrátane príslušnosti k istej kaste či triede. Pritom neabstrahuje ani od individuálnych idiolektov, ktoré odrážajú miesto jednotlivca v spoločnosti predstavujúce akýsi priesečník komplexu sociálnych vrstiev. Jazyk v zmysle individuálnej „výbavy“ subjektu koreluje aj s komunikačnými potrebami príslušníkov istých profesií. Ilustruje to na tom, že napríklad „jazyková výbava“ administratívy predpokladá prevažne využívanie štandardnej (celonárodnej) variety národného jazyka, kým napríklad komunity rybárov či farmárov inklinujú skôr k vidieckym (lokálnym) varietám. Takéto sociálne ukotvenie ľudí nazýva Halliday sociálnym kontextom. Sociálny kontext tak napovedá o tom, aký bude jazyk jeho príslušníkov. Svoje úvahy o vzťahu jazyka a sociálnej štruktúry napokon sprevádza poznámkou, v ktorej konštatuje, že jazyk už nestačí interpretovať len ako systém pravidiel, ale aj ako zdroj, z ktorého sa čerpajú/vyberajú prostriedky v konkrétnych podmienkach určujúcich preferenčný prístup k nim (Halliday, 1978, s. 183 – 192).

Jazyk ako sociálne podmienený fenomén v kontexte súčasnej doby a kultúry reflektuje v sérii svojich štúdií aj Juraj Dolník. V jeho myšlienkach sa explicitne poukazuje na generovanie kultúrnej (a v rámci nej aj jazykovej) rozmanitosti v nadväznosti na rozmanitosť sociálnych útvarov vnútri jednej kultúry. Autor sústreďuje pozornosť na diferencované sociálne zoskupenia (kolektívy, ktoré sú vyššie v duchu Hallidayovho pojmoslovía označované ako sociálne kontexty) s interindividuálnymi zvyklosťami v správaní a konaní v rámci týchto zoskupení a nazýva ich „komunikačné formácie“ (Dolník, 2016, s. 195 – 206). Komunikačné formácie vymedzuje pritom ako isté sociálne systémy, ktoré okrem behaviorálno-akčných zvyklostí (= zdieľané zvyklosti v správaní a konaní) solidarizujú aj spoločné jazykové znaky.

Ďalej autor spresňuje (odkazujúc na J. Gumperza), že takéto jazykové spoločnosti „nehovoria ani tak jedným jazykom ako jazykovým repertoárom, jazykovými prostriedkami z vlastného súboru, ktorý môže zahŕňať prvky z rozličných jazykových variet a štýlov a ani nemusia byť obmedzené jedným jazykom“ (Dolník, op. cit., s. 201). Užitočná je pritom špecifikácia takýchto spoločností prívlastkom „komunikačné“. Tým sa explicitne vyjadruje, že jazykové správanie je v takýchto zoskupeniach súčasťou komplexného komunikačného správania (jazykového aj mimojazykového), obopínajúceho nielen harmóniu, bezkonfliktovosť, ale aj možné konflikty, nedorozumenia a neporozumenia. Totiž tie sa vnútri jednej a tej istej formácie nevyklúčujú, hoci pritom nevedú ku komunikačnej dezorientácii (ako príklad uvádza fungovanie rodinnej komunikačnej formácie).

Komunikačné formácie sú flexibilné a dynamické zoskupenia, ktoré môžu byť nielen dlhodobé a stabilné (porov. napríklad rodinné, náboženské formácie), ale dočasné a účelovo vytvárané (porov. napríklad združenia občanov – napríklad stúpenčov hnutia „pro life“, čiže hnutia presadzujúceho vlastný pohľad na bioetické otázky, ako sú napríklad interrupcia, umelé oplodnenie, embryonálny výskum, eutanázia, antikoncepcia, trest smrti a pod.; podobne zoskupenia žiakov v rámci školských tried). Nezávisle od toho, či ide o dlhodobé a stabilizované kolektívy, alebo o akékoľvek prechodné solidarizačne zblížené sociálne iniciatívy, stávajú sa spúšťačmi autokreácie. V nej na báze akomodačno-asimilačnej proporcie ako výsledku „vyjednávania“ pozícií aktérov komunikácie (Dolník, 2013, s. 361 – 365; Čmejrková – Hoffmannová, 2012, s. 263 – 284) prebiehajú harmonizujúce komunikačné aktivity konštruujúce jednotné autoidentifikačné znaky, ku ktorým patrí napríklad ich spoločný jazyk – sociolekt.

Komunikačné spoločenstvo ako dynamické (a čiastočne nestále, dočasné) zoskupenie ľudí reprodukuje, ale aj ďalej produkuje formy jazyka zodpovedajúce komunikačným potrebám takýchto dynamických spoločenstiev. Sčasti to súvisí aj s faktom, že komunikačné formácie sa riadia (nepísanými) komunikačnými normami, nie striktnými kodifikačnými (písanými) normami pre jazyk a jeho ortografiu, gramatiku či lexiku vrátane slovo tvorby. Tu je namieste pripomenúť vysvetlenie J. Horeckého na margo

komunikačných noriem, že pri nich nejde o zúžený pohľad na jazykové správanie a o hodnotenie na osi správne – nesprávne, ale o určenie toho, „ako sa dá čo najlepšie a najľahšie dosiahnuť zamýšľaný cieľ, ako sa správať pri poruchách a šumoch pri dorozumívaní a pod. Sú to normy skôr pragmatického charakteru“ (Horecký, 1982, s. 70). To znamená, že vo svetle komunikačných noriem sú z hľadiska jazyka akceptabilné všetky situácii primerané jazykové formy, teda napríklad aj slangové či subštandardné, pokiaľ sú zrozumiteľné a vedú k úspešnej komunikácii (dorozumeniu a porozumeniu aktérov; k tomu porov. aj Buzássyová, 1986, s. 177 v poznámke č. 2).

Sčasti je povaha dynamizácie komunikačných kódov takýchto formácií daná širšou spoločenskou klímou doby ako doby „socioinštitucionálnej komunikácie“ (čiže často komunikácie príslušníkov laickej verejnosti s autoritami v organizovaných pracovných ustanovizniach), kde dochádza k prienikom komunikácie expertov (napríklad vedcov, právnikov, politikov a pod.) s verejnosťou. V koncepte takejto komunikácie, ako vysvetľuje J. Dolník, sa z jednej strany zvyšuje odborná gramotnosť laickej verejnosti a z druhej senzibilita odborníkov k praktickému životu, a teda sa rozvíja interakcia expertov a verejnosti v prospech oboch strán. Takáto komunikácia podporuje autonomizáciu laických príslušníkov spoločnosti, schopných autonómne zasahovať do vecí verejných na základe vlastnej empirie či interpretačnej zdatnosti (Dolník, 2017, s. 204 – 241). Takéto zveľaďovanie spôsobilostí angažovaných laikov je predpokladom kultúrneho vzostupu jednotlivcov aj spoločnosti, a to vďaka prekonávaniu odstupu („nekomunikácie“) medzi jednotlivcami z tradičných stabilnejších societ, typických pre spoločnosti pred digitálnou érou.

4. SOCIÁLNA INKLÚZIA POUŽÍVANÍM JAZYKA CEZ PRIZMU OBČIANSKEJ VEDY

V snahe lingvistiky hlásiť sa k „užitočným“ vedám je namieste posunúť vyššie naznačené lingvistické/lingvosociálne úvahy (o procesualnosti jazyka a jeho fungovaní v sociálne premenlivých dynamických komunikačných formáciách) k aplikácii na súčasné spoločenské výzvy.⁵ Už dávnejšie sa výskumný tím pod vedením J. Dol-

⁵ Základným rámcom tejto aplikácie je pritom výzva Organizácie spojených národov spred 5 rokov s víziou do roku 2030 pod názvom „Ciele udržateľného rozvoja“ (*Sustainable Development Goals*), osobitne jeho článkov 10, 11 a 16 – porov. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>, ktoré majú dočinenia s aspektami sociálnej inklúzie (pozri aj Silver, 2015). V častiach výzvy orientovaných na podporu sociálnej inklúzie (a vylúčenia sociálnej exklúzie) sa venuje pozornosť trom zreteľom: 1. posilneniu a propagácii sociálnej, politickej a ekonomickej inklúzie všetkých ľudí nezávisle od veku, pohlavia, zdravotného stavu, rasy, etnickej príslušnosti, pôvodu, vierovyznania či ekonomického a iného štatútu (článok 10), 2. vytvoreniu z miest a usadlostí bezpečné, odolné a udržateľné sídla (článok 11), 3. podpore mierumilovných a inkluzívnych spoločenstiev a inkluzívnych inštitúcií na báze vzájomného porozumenia (článok 16). Tento medzinárodný záujem o podporu inklúzie vyplýva z celkovej globalizácie, liberalizácie a demokratizácie verejného života v novom miléniu, ktorý bol reflektovaný aj vyššie v lingvistikom kontexte, osobitne v prácach J. Dolníka (2015, 2016, 2017).

nika venoval otázke explanácie jazykovej, sociálnej i kultúrnej cudzosti a prekonávania z nej vyplývajúcich rizík exklúzie minoritných societ v práci *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* (2015). V aktuálnych výskumoch sa pozornosť tohto tímu sústreďuje najmä na článok 16 dokumentu Organizácie spojených národov (pozri poznámku 5) a jeho ambíciu smerovať k vzájomnému porozumeniu inkluzívnych spoločenstiev a inštitúcií súčasnosti. V tomto smere je oporou vyššie naznačený koncept „komunikačných formácií“ ako dynamických (aj nestabilných) sociálnych zoskupení v prepojení s ideou o rozšírení tradičných homogénnych komunít o angažovaných záujemcov pôvodne spoza hraníc danej komunity.

Vstupuje sa tak do priestoru otvorených liberálnych societ „znalých“ (tých, čo sú v danom priestore ako záujmovej, profesijnej, vzdelanostnej sfére znalostne kompetentní vďaka nadobudnutému vzdelaniu či aspoň špecializovanému tréningu) a „neznalých“. Tí sú ale nezriedka motivovaní a angažovaní verejne, napríklad na sociálnych sieťach, na internete, kde prezentujú svoje názory a postoje k témam dominantným v danom priestore. Inokedy – najmä ako dobrovoľníci – často participujú na zbere empirických dát na pomoc akademickým pracovníkom. V kontexte prepojenia vedcov a laikov sa tak profiluje to, čomu sa hovorí „občianska veda/vedecké občianstvo“ (Irwin – Mike, 2003; Tauginiéné a kol., 2020).⁶

Vo všeobecnosti sú z doterajších výskumov s podporou *občianskej vedy* známe tri „scenáre“ spolupráce vedcov s verejnosťou (Wooley, 2016). Prvý je neriadený a vzniká spontánnou angažovanosťou laikov pre veci odborné (nad tým sa zamýšľal J. Dolník, keď venoval pozornosť „radikálnej demokratizácii spoločnosti“ – porov. Dolník, 2015, 2017) – porov. termín *engagement*. Druhý je stimulovaný odborníkmi a modernou terminológiou je možné označiť ho ako „crowdsourcing“ (odovzdávanie dát od laikov akademikom napríklad prostredníctvom internetových softvérov na výzvu vedcov) – porov. termín *participation*. Tretí je realizovaný s priebežnou spoluúčasťou vedcov, ktorí cestou kvalitatívnych skúmaní (konzultácií s laikmi) zbierajú výskumné dáta sami – porov. termín *involvement*. Vo všetkých prípadoch tak môžu odborníci vnímať voči hlasom verejnosti zúročovať postoje, poznatky, alebo empirický materiál od laikov a cestou „bottom-up“ (induktívne) ich integrovať do vlastných výskumov, resp. potenciálne zúročovať aj v teoretických konfrontáciách „top-down“ (deduktívne) na verifikovanie udržateľnosti či modifikovanie jestvujúcich teórií, definícií, zákonov.

Pokiaľ ide o využívanie občianskej vedy v lingvistiky na Slovensku, do úvahy prichádzajú všetky tri možnosti. Prvú podobu – angažovanú komunikačnú formáciu laikov (s istými prienikmi expertov medzi nich) – možno sledovať napríklad v podobe fejsbúkových iniciatív, ktorým „záleží na správnom používaní jazyka“. (Jednou

⁶ Takéto zoskupenia už dávnejšie fungujú v exaktných vedách najmä vo Veľkej Británii a USA (napríklad pri riešení prírodovedných otázok či bioetických otázok), kde laici prinášajú vzácne empirické dáta do akademického prostredia. Tak občianski dobrovoľníci zbierajú užitočné ekologické dáta, dáta o výskyte istých biotopov a i. v teréne, prinášajú referencie o miestach živelných pohrôm atď.

z nich je jazyková poradňa ASAP.) Druhú podobu pozná lingvistika aj z dôb pred reflektovaním *občianskej vedy* v podobe ľudového zberu napríklad lexikálneho materiálu pre slovníky.⁷ Takto získané dáta treba, pravda, selektovať, totiž nie všetok laikmi komunikovaný materiál je na účely lingvistického spracovania relevantný. Tretia forma sa javí ako optimálna pri práci na skúmaní aspektov reči profesionálov jednak v snahe o dôkladnejšie gnozeologické prieniky do profesionálnej subvariety národného jazyka (jej profesionálnych sociolektov, o ktorých sa vedci dozvedia často aj neplánované informácie emergentne zrodené v živých priamych rozhovoroch s profesionálmi) a súčasne v snahe o aplikáciu konceptu komunikačných foriem ako základného stimulu na harmonizáciu komunikácie s tradične viac-menej „uzavretými“ svetmi profesionálov aj s ich „nezrozumiteľnými“ autoidentifikačnými znakmi. (Napríklad v prípade profesie policajtov je bežnej verejnosti málo známa symbolika hodností, uniforiem, pracovných predpisov aj odborných či bežných výrazov.) Naznačený spôsob zbližovania profesionálov s verejnosťou je cestou k prekonávaniu „nekomunikácie“ v dôsledku nezrozumiteľnosti obsahu reči a nedostatku znalostí o svete pôvodne uzavretej society insiderov a k zvyšovaniu komunikačného komfortu širšej verejnosti („outsiderov“).

Hlbším ponorom do skúmania profesionálnych sociolektov naznačenou treťou cestou občianskej lingvistiky (konzultáciami s profesionálmi) sa tak dostáva lingvista k opisom atribútov ich pracovného diskurzu a následným explikáciám ich autoidentifikačných znakov. Z lingvistu sa následne stáva mediátor medzi profesionálom a širokou verejnosťou v snahe o transpozíciu priamych zistení do širšieho sociálneho priestoru. Vhodným médiom na dissemináciu poznania od profesionálov k verejnosti sa pri takejto mediátorskej práci ukazuje špeciálny slovník profesionálnej reči. Lexikálne prostriedky sú všeobecne dobrým nosičom obrazu spoznávaného prostredia, ako na to poukazuje aj etnolingvista Jerzy Bartmiński: „Slová sú kryštály, ktoré v sebe lámu obraz sveta a sústreďujú jeho vybrané aspekty; slová sa spájajú v sieti s inými slovami, s predmetmi, s človekom, s faktami z jeho vlastnej histórie i z dejín jazykového spoločenstva. Štúdium lexikálnej zásoby jazyka a významov slov tak otvára novú perspektívu pre celú kultúru“ (Bartmiński, 2007, s. 302).

Pritom treba spresniť, že ide o slovník pre nelingvistov, ktorý v dostatočne zrozumiteľnom, transparentnom jazyku sprístupní (pôvodne nedostupný, uzavretý) od-

⁷ Model tvorby „otvoreného slovníka“ s pomocou prispievateľov zdola nie je objavný v dobe internetu. Ten síce prispievanie do slovníka technicky uľahčuje a dáva možnosť anonymným spoluautorom vkladať svoje príspevky do otvoreného diela ľahko, rýchlo a kedykoľvek z pohodlia domova (porov. napríklad v Čechách projekt nových výrazov „Čeština 2.0“, v ktorom sa za 10 rokov nazbieralo 10 000 slov. Z nich koordinátori projektu Martin Kavka a Michal Škrabal finálne vyselektovali 3 000 životaschopných pomenovaní a vydali knižne v roku 2018 pod názvom *Hacknutá čeština*). Ale slovník so spoluúčasťou verejnosti jestvoval už aj v 19. storočí. Tak vznikol *Oxford English Dictionary*, ktorý obsiahol aj heslá vytvorené s podporou miliónov podnetov na papierových lístočkoch. Dostupné na: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Crowdsourcing> [cit. 1. 10. 2020].

borný svet širšej verejnosti. Má na to dobré predpoklady, totiž zachytáva a priori transparentný výrazový aparát z ústnej komunikácie, pre ktorý je typická krátkosť výrazov, do istej miery metaforickosť (čiže analogickou súvzťažnosťou s javmi bežného života sémantizovaný odborný pojem) a viacstranná uvoľnenosť oproti abstraktnej terminológii. To všetko zodpovedá reálnym potrebám inkluzívnej jazykovej praxe širokej verejnosti. Tá preferuje simplifikované opory komunikácie (a to tvorby, interpretácie aj interakcie). Súčasná liberálna spoločnosť, vystavená pluralitnej záľahke informačných aj dezinformačných tokov, má totiž sťaženú komunikačnú orientáciu a koncept „ľahkého“ slovníka implikuje v sebe ľahkú apercepciu (ktorá nevyžaduje náročnú intenzívnu interpretačnú aktivitu).⁸ V uvedených kontextových podmienkach je táto cesta tvorby slovníka „od ľudí pre ľudí“ kvalitatívne novou podobou komunikačnej kultivácie spoločnosti, než bývalo napríklad jednosmerné „zjednodušujúce“ sprostredkovanie vybraných informácií z odborov v popularizácii. Táto nová kvalita „deľby jazykovej práce“ (od nelingvistov cez lingvistov k nelingvistom) je príslubom novej komunikačnej kultúry.

5. ZÁVER

Podporou prekonávania znalostných a komunikačných bariér medzi expertmi a neexpertmi (viac či menej často nútenými vstupovať do priestoru spomínaných expertov na riešenie vlastných potrieb) predstavené médium – slovník – ponúkne laikom optimálne znalostné penzum na podporu ich „komunikačného komfortu“ (termín J. Dolníka, 2016, s. 199) a súčasne podporí neutralizáciu sociálne asymetrického nadradeno-podradeného vzťahu expertov s laikmi v bežnom (neexpertnom) živote. Tým sa smeruje k eliminácii znevýhodňovania až exklúzie a priori neznalých sociálnych partnerov v takejto socio-expertnej (občiansko-profesionálnej) komunikácii. Alebo naopak: podporou sociálnej inklúzie „outsiderov“ za hranicami profesijných komunit, „vťahovaných“ do nových konfigurácií komunikačných formácií dostávajú laici know-how na vyjednávanie priaznivejších akomodačno-asimilačných proporcií v interakciách s profesionálmi. Oporou pre takto ponímaný sociálne moti-

⁸ Nateraz jestvuje publikovaný *Slovník divadelných profesionalizmov* (2019) ako produkt pilotného projektu zameraného na ideu podpory sociálnej inklúzie s účasťou občianskych vedcov. Obsahuje vyše 900 heslových jednotiek vytvorených na báze konzultácií 4-členného tvorivého tímu s profesionálmi z divadla a adresovaný verejnosti na dôkladnejšie spoznanie „jazykového obrazu“ divadelného sveta. Slovník je tiež adresovaný spätne divadelníkom na širšie vzájomné reflektovanie príslušníkov rôznych umeleckých odborov i neumeleckých profesií v spoločnom kontexte divadla. V uvedenom slovníku je aj rozsiahla štúdia zahŕňajúca metodológiu zberu dát. V štádiu tvorby je slovník policajných profesionalizmov a na inom než profesijno-neprofesijnom vzťahu založený inkluzívny slovník anglicizmov pre seniorov. V širšom výskumnom tíme sa venuje pozornosť aj ďalším profesiám (zdravotníctvu, informatike, žurnalistike) s ich väčším či menším presahom do bežného života širokej verejnosti. Je šanca, že výskum rôznych profesijných diskurzov podporí nielen inkluzívnu sociálnu prax, ale prinesie aj stimuly pre ďalšie lingvistické teoretické reflexie.

vovaný cieľ je zrozumiteľný transparentný výrazový aparát ústnej reči profesionálov, fixovaný v špeciálnych slovníkoch profesionalizmov. Sprievodným efektom budovania takéhoto jazykového/rečového „mosta“ je súčasná podpora znalostno-komunikačného vyrovnávania podskupín jednotlivých profesijných formácií (napríklad vnútri komunity divadelníkov ide o extenziu vzájomného porozumenia a poznania profesií činohercov, tanečníkov, spevákov, hudobníkov, technikov, menežérov atď.; vnútri komunity policajtov ide napríklad o zblížovanie a vzájomné poznávanie príslušníkov rôznych odborov, napríklad dopravnej polície, poriadkovej polície, kriminálnej polície, železničnej polície, diaľničnej polície, policajnej kynológie atď.).

Bibliografia

- BARTMIŃSKI, Jerzy: Čím se zabývá etnolingvistika? In: Slovo a smysl, 2007, roč. 4, s. 299 – 309.
- BHATTACHERJEE, Anol: Social Science Research: Principles, Methods, and Practices. Textbook Collections. 3. Tampa: University of South Florida 2012. 149 s. Dostupné na: https://scholarcommons.usf.edu/oa_textbooks/3/ [cit. 1. 10. 2020]
- BOURDIEU, Pierre: Co se chce říct mluvením. Prekl. M. Pokorný. Praha: Karolinum 2014. 168 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Spoločenská podmienenosť chápania kultivovaného jazykového prejavu. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 176 – 184.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá – HOFFMANNOVÁ, Jana: Intertextualita a její podíl na vyjednávání pozic účastníků talk show. In: Slovo a slovesnost, 2012, roč. 73, s. 263 – 284.
- DOLNÍK, Juraj a kol.: Cudzosť – jazyk – spoločnosť. Bratislava: Iris 2015. 315 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 246 s.
- DOLNÍK, Juraj: Komunikačná kultúra. In: Slovenská reč, 2020, roč. 85, s. 8 – 27.
- DOLNÍK, Juraj: Komunikačné formácie. In: Jazykovedný časopis, 2016, roč. 67, s. 195 – 206.
- DOLNÍK, Juraj: Radikálna demokratizácia interakcie vedy a verejnosti. In: ITlib, 2015, roč. 19, s. 11 – 15.
- HALLIDAY, Michael A. K.: Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning. London: Edward Arnold 1979. 256 s.
- HELBIG, Gerhard: Vývoj jazykovedy po roce 1970. Prekl. a eds. J. Nekvapil – J. Holšánová. Praha: Academia 1991. 304 s.
- HORECKÝ, Ján: Spoločnosť a jazyk. Bratislava: Veda 1982. 112 s.
- HORECKÝ, Ján: Človek a jeho jazyk. 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Bratislava: Veda 2001. 306 s.
- IRWIN, Alan – MIKE, Michael: Science, Social Theory and Public Knowledge. Philadelphia: Open University Press 2003. 176 s.
- KOŘENSKÝ, Jan: Člověk – řeč – poznání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2004. 114 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – KAZHARNOVICH, Maryna: Nové výzvy štylistike mediálneho komunikátu digitálnej éry. Téma koronavírusu vo verejných interakciách Slovákov. In: *Studia Academica Slovaca* 49. Prednášky 56. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2020, s. 177 – 196.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KRAJČ ZAMIŠKOVÁ, Barbora – PAŠUTHOVÁ, Zdenka: *Slovník divadelných profesionalizmov*. Bratislava: VŠMU 2019. 175 s.

SILVER, Hilary: *The Contexts of Social Inclusion*. DESA working paper 2015. Dostupné na: https://www.un.org/esa/desa/papers/2015/wp144_2015.pdf [cit. 1. 10. 2020]

SUSEN, Simon: *Pierre Bourdieu et la distinction sociale. Un essai philosophique*. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien: Peter Lang 2016. 164 s.

TAUGINIÉNÉ, Loreta a kol.: *Citizen Science in the Social Sciences and Humanities: the Power of Interdisciplinarity*. In: *Palgrave Communication*, 2020, roč. 6, s. 1 – 11. Dostupné na: <https://epubl.ktu.edu/object/elaba:59138851/index.html> [cit. 1. 10. 2020]

WOOLEY J. Patric a kol.: *Citizen Science or Scientific Citizenship? Dientangling the Uses of Public Engagement Rhetoric in National Research Initiatives*. In: *BMC Medical Ethics*, roč. 17, 2016. Dostupné na: <https://bmcmedethics.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12910-016-0117-1> [cit. 1. 10. 2020]